

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. М. Мішеніна

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ**

Мішеніна Т. М. Формування естетичного світогляду учнів на уроках української мови в контексті національної культури.

У статті розглянуто естетичне підґрунтя формування гармонійної особистості учня сучасної української школи. Автор доводить, що реалізація соціокультурної змістової лінії навчання української мови неможлива без урахування ряду чинників, зокрема

вироблення естетичних понять, створення умов, за яких відбувається інтеріоризація естетичної вимоги в самовимогу.

Ключові слова: соціокультурна змістова лінія навчання, естетичний смак, естетична емоція, естетичний світогляд, національна культура.

Мишенина Т. М. Формирование эстетического мировоззрения учащихся на уроках украинского языка в контексте национальной культуры.

В статье рассматривается эстетическая основа формирования гармоничной личности ученика современной украинской школы. Автор доказывает, что реализация социокультурной содержательной линии обучения украинскому языку невозможна без учёта ряда факторов, в частности выработки эстетических понятий, создания условий, при которых происходит интериоризация эстетического требования в самотребование.

Ключевые слова: социокультурная содержательная линия обучения, эстетический вкус, эстетическая эмоция, эстетическое мировоззрение, национальная культура.

Mishenina T.M. Forming of pupils' aesthetical world outlook at the lessons of Ukrainian language in the context of national culture.

The article discovers the aesthetic base in the formation of harmonious pupil's personality in modern Ukrainian school. The author proves that realization of sociocultural direction of Ukrainian language is impossible without due regard for some conditions, particularly conducting of aesthetic notions, creating conditions when interiorization of aesthetic demand into self-demand is realized.

Key words: sociocultural direction of teaching, aesthetical taste, aesthetical emotion, aesthetical world outlook, national culture.

Концепція гуманітарної освіти передбачає викладання дисциплін, курс яких спрямований на вивчення й усвідомлення місця і ролі людини в історії світової цивілізації, розвитку національної культури в контексті світової. Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості з належним рівнем комунікативної компетенції [2, 36]. Досягненню мети освіти сприятиме, безумовно, реалізація соціокультурного принципу організації навчання, що передбачає вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, трансформацію учнем отриманих знань та власного життєвого досвіду в особистісно-неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство. Для цього спеціально добираються тексти, що знайомлять учнів з історією, мистецькими скарбами, духовною і матеріальною культурою народу і становлять певну цілісну систему; передбачають формування патріотичних, морально-етичних, екологічних та естетичних смаків [2, 39; 3, 77].

Місце естетичного в системі форм суспільної свідомості визначається шляхом співставлення аналізу не лише з практикою всього суспільства, з його матеріальною, виробничою діяльністю: безумовним є вплив виробничої практики на мистецтво, рівнозначним є і зворотній вплив мистецтва на виробничу практику.

Формування особистості, яка має активну життєву позицію і в якій відзначається гармонійне поєднання інтелектуальних й емоційно-чуттєвих сфер, можливе за умови навчання на уроках рідної мови та літератури, коли використовується розвиваючий потенціал слова, його виховний, сугестивний вплив на її духовний світ. У сучасній програмі з української мови особлива увага звертається на виховний потенціал слова. Проте реалізація міжпредметних зв'язків на рівні культурознавчої компетенції, мистецькознавчих категорій [1; 3; 4] не знайшла широкого відображення в практиці сучасної школи. Усе це і визначило вибір теми дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати умови формування мовної і мовленнєвої компетенції учнів шляхом вироблення в них понять про естетичні категорії, що є складовими загальної культури людини; навести технології, що сприяють підвищенню рівня культурознавчої грамотності учнів, уможливлюють процес інтеріоризації естетичних категорій у самовимогу.

Реалізація мети передбачає розв'язання завдань: розкрити сутність поняття “естетика мистецтва”, “естетика внутрішнього світу людини”, подати їх змістовні характеристики у зв'язку із формуванням гармонійної особистості під час навчання мови і літератури (національної та світової); обґрунтувати методiku викладання мови з позиції функціонально-стилістичного й комунікативно-діяльнісного аспектів щодо формування культурознавчої грамотності учнів; запропонувати до використання завдання, якими можуть послуговуватися вчителі-практики під час організації навчання на уроках рідної мови й літератури.

Рівень мовної компетенції визначає спроможність учня доречно добирати мовні засоби відповідно до комунікативної мети; виявляти основні комунікативні ознаки досконалого мовлення (точність, логічність, правильність, виразність, образність, етичність, естетичність); сприймати чужі висловлювання, які також можуть стати підґрунтям для конструювання власних висловлювань; розуміти текст, відповідно до авторського задуму (чинником адекватного сприйняття тексту є попередній досвід читача, крізь призму якого сприймається художній текст). Необхідною передумовою розуміння тексту є сформовані вміння декодувати вербальну інформацію. Особливої уваги вимагає декодування художніх текстів. Навчання читання, аналізу й розуміння текстів є основою для формування всіх мовленнєвих умінь. Удосконалюючи вміння текстосприймання, учитель створює умови для формування текстотворчих умінь.

Сприйняття тексту, процес текстотворення неможливі без знання нормативності мови загалом, оскільки стилістичні норми завжди виникають на основі норм літературної мови, під якими розуміють систему, суспільно усвідомлених загальнообов'язкових правил уживання лексичних, граматичних, фонетичних, орфографічних і орфоепічних явищ. Досить плідною в цьому плані є ідея вивчати мову у функціонально-стилістичному та комунікативно-діяльнісному аспектах, давати учням знання і формувати в них

уміння й навички не тільки з граматики і правопису, але й зі стилістики. Вивчення української мови у функціонально-стилістичному аспекті підпорядковане принципу цілісного вивчення мови і мовлення – лексики, фонетики, граматики і стилістики. Цей принцип розкриває перед учителем широкі можливості для розвитку в учнів стилістичних умінь та навичок, глибшого всебічного вивчення української мови.

Розкриваючи перед учнями виражальні можливості мовних одиниць, учитель показує особливості їх функціонування, сферу використання, пропонує вправи, на яких школярі вчаться оцінювати варіанти мовних одиниць, їх емоційно-експресивне забарвлення, конструювати висловлення зі стилістичною метою, використовувати у власному мовленні різні мовні засоби.

Аналіз художнього твору в єдності змісту і форми, з'ясування особливостей мови й стилю автора, характеристика основних етапів розвитку української літературної мови сприяють збагаченню мовлення школярів. Робота над словом, у свою чергу, допомагає учням глибше проникнути в зміст твору, розвивати при цьому вміння і навички використання функціональних можливостей мовних одиниць у конкретних текстах.

Основними й найбільш доцільними прийомами роботи над виробленням умінь і навичок лінгвістичного аналізу тексту є такі: спостереження над використанням мовних одиниць у тексті художнього твору, це дає можливість формувати в учнів увагу до слова, осмислювати його виражальну цінність; стилістичний аналіз, що сприяє усвідомленню художньої функції слова, розумінню доцільності вибору письменником відповідних мовних одиниць, використання їх у тій ролі, яка зумовлюється конкретним текстом; використання елементів лінгвістичного коментаря, це дає можливість знайомити учнів із системністю різних мовних одиниць, залежністю їх від літературного та ідейно-естетичного рівнів тексту.

Мистецтво – вищий етап становлення художньої діяльності людини. Науковий (естетичний) аналіз твору містить такі етапи: логічна інтерпретація абстрактних ідеальних об'єктів, що означає знаходження їх місця в існуючій системі знань; співвідношення з матеріальною природною дійсністю. Образність художнього тексту є втіленням емоціонального осмислення пізнання світу митцем. Досконале відтворення картин і образів викликає естетичні почуття в читача. Уміння викликати естетичні почуття в читача є насамперед умінням авторам відчувати широкий діапазон кольорових, звукових і пластичних вражень, їх кодувати в мовних знаках, утілювати в них ідеї. Естетичне почуття – це фундамент естетичної свідомості людини. Естетична емоція є найвищим етапом розвитку людської чуттєвості і характеризується не тільки як реакція організму на зовнішні подразники, що відрізняються гармонією, досконалістю, цілісністю й упорядкованістю; вона є реакцією людини, що освоїла й освоює параметри об'єктивного світу й соціуму [5]. По суті естетична емоція є емоціональною реакцією, що

відображає рівень і характер духовного життя людини, взаємопов'язаний з уявленнями людей про бажане й прекрасне як тепер, так і в майбутньому.

Естетична пам'ять є також інформативною емоціональною пам'яттю, що в результаті трансформує людину, яка стає більш чутливою, сприйнятливою до естетико-впливових об'єктів і явищ. Через естетичні почуття для людини стають особистісно значущими й конкретні ідеї морального обов'язку, патріотизму, людяності, набувають змісту категорії етики й естетики.

Естетична свідомість – частина суспільної свідомості, історично найдавніша форма, що відображає багатство естетичного ставлення людини до світу і виражає її активне, дієве прагнення до гармонії, досконалості, краси, ідеалу прекрасного. Вищий вияв естетичного ставлення виявляється як прекрасне. Естетична свідомість має визначальні риси: емоціональність (без естетичних емоцій світ для людини не має особистісного смислу); естетична пам'ять (типи пам'яті – предметна, конкретна, художня пам'ять – неможливі без внутрішнього переживання; репродукуюча властивість естетичної пам'яті дозволяє автоматично відбирати те, що відповідає естетичним смакам індивіда); уява (продуктивна художня уява). Естетична свідомість спрямовує індивіда на створення цінностей, які відповідають уявленням про прекрасне.

Завдання вчителя-мовника – дати знання про систему зображально-виражальних засобів, які є знаковим матеріалом літературного твору як виду мистецтва; виробити вміння і навички декодування художнього образу, який є формою відображення дійсності мистецтвом, створюється у свідомості ідеалів митця з допомогою його творчої фантазії; формувати в учнів естетичну свідомість, яка складається з естетичного сприйняття, переживання і відчуття, оцінки, естетичного ідеалу, поглядів і теорій, і характеризує зв'язок інтелектуальної й чуттєво-емоційної сфер гармонійної особистості. У контексті зазначеного естетична дійсність художньої творчості розкриватиметься через аналіз перцепційного категоріального поля метафоричних одиниць як з позиції їх структури й семантики, так і з позиції особливостей функціонування в художньому тексті. Яскравими прикладами з метою спостереження над семантико-граматичною організацією метафор є *голос (криниці, груші, електричок), кроки (крапель, мистецтва, щастя); струни (лісу, дощу, нервів), очі (неволі, вишень, лісу, Всесвіту, загадок, квітів), музика (згадок, ночей, беріз, мозаїк) тощо: Строкати ритми вулиць і юрби, Дахів похилих старовинні плечі. Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі* (Л.Костенко).

У процесі формування навичок лінгвістичного аналізу тексту учнів естетика сприймання виявляється під час виконання таких завдань: виписати з тексту слова з прямим і переносним значенням, пояснити доцільність уживання слів з переносним значенням; визначити типи переносів у виділених епітетах, метафорах, метоніміях, синекдохах, порівняннях; порівняти словосполучення з прикметниками, з'ясувати значення прикметни-

ків, визначити роль епітетів у створенні образності тексту; подати відповідники словосполученням із прикметниками (словосполучення з прикметниками, епітетами, прикметниковими метафорами); визначити, на основі яких перенесень за схожістю виникли метафори в поетичній творчості письменника, скласти з поданими словосполученнями речення; виділити в тексті метафори, пояснити, у чому полягає їх оригінальність і доцільність; визначити перцепцію метафоричних одиниць.

Постійне й систематичне спілкування індивіда в процесі становлення його особистості сприяє народженню й розвитку стійких і константних естетичних відчуттів. Естетичний смак – регулятивний компонент естетичної свідомості, обумовлена здатність людини оцінювати предмети, процеси, явища з позиції їх естетичної значущості. Істинний, глибинний смисл естетичної свідомості полягає в тому, щоб забезпечити кожній людині досягнення внутрішньої гармонії між різнорідними аспектами її життя, зводити під один знаменник різні аспекти її сутності.

Естетичний смак розвивається разом із розвитком людини. Висловлювання “про смаки не сперечаються” переконує в необхідності досягати, домагатися виховними засобами формування такого смаку, який сприяє розвитку сутнісних творчих сил людини, правильно орієнтує її у світі природних, суспільних і художніх цінностей. Гносеологічне значення естетичного смаку розкривається в процесі художньої й естетичної творчості. Будь-який творчий процес є творенням нового або долучення до нового, до того, що співвідноситься з реальною дійсністю й об’єктивними законами розвитку. Формування художнього бачення, освоєння його специфічних еталонів – умова успішності творчої (художньої) діяльності людини. Творчість як опанування створеного може розглядатися в межах педагогіки, виховання людини, стимулювання її інтересу до знань, до культури.

Співтворчість читача дозволяє розуміти категорії естетичного й етичного, бачити їх взаємозв’язок. Естетичне в моральному зведено до зовнішнього вираження. Прекрасне – це найвищість у цілісному вияві позитивної моральної сутності соціального життя, закономірно породжуваної прогресивними тенденціями національного розвитку. Ідея добра тісно переплітається з ідеєю вищої краси. При оцінці того чи іншого явища беруть участь не лише абстрактні явища, але й чуттєво-образний його базис. Моральне й естетичне наближаються одне до одного за допомогою форм вияву моральної поведінки людини, а саме: почуттів, емоцій, переживань. Не оцінка робить предмети цінностями, а їх об’єктивна значущість дозволяє людям оцінювати їх якість.

Отже, категорія прекрасного відображає об’єктивно найвищі цілісні предмети і явища як загальнолюдські цінності, що викликають у людини почуття захоплення своєю досконалістю.

Мистецтво є унікальним механізмом культурної еволюції. При художньому сприйнятті вся життєдіяльність, відображена в мистецтві, “оживає”

навіть для людини, яка не має в особистому досвіді чогось подібного. Безперечно, роль мистецтва в становленні людини полягає в тому, що воно сприяє розвиткові творчих засад в індивіді, спонукає до осмислення свого буття, уможлиблює інтеріоризацію моральних вимог у самовимогу. При цьому вчителів слід звернути увагу на вплив масової культури, рекреативно-розважальний характер її змістового сюжету. Разом з тим розповсюдженість твору не завжди свідчить про його високу художньо-естетичну цінність. Одночасно обізнаність із ним не завжди свідчить про висоту художньо-естетичного смаку й потреб слухачів. Чим багатшим у людини є зміст її життєвого досвіду, тим більше естетичної інформації вона здатна засвоїти з ідейно-емоційного змісту твору мистецтва. Таким чином, мистецьке є завжди естетично значущим, якщо вимагає глибокого декодування, спонукає до самовдосконалення, викреслює людське в людині, ошляхетнюючи її.

Література

1. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Беґяєв // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 60.
2. Рідна (українська мова): Програма для шкіл з українською мовою навчання: 5 клас 12-річної школи / Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Тихоша В. І. та ін. // Дивослово. – 2005. – №5. – С. 36–46.
3. Словник-довідник з української лінгводидактики: [навч. посібник] / за ред. М. Пентиліок. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
4. Эстетическое сознание и процесс его формирования / Ин-т философии АН СССР. – М. : Искусство, 1981. – 255 с.
5. Яковлев Е. Г. Эстетика: [Учебное пособие] / Е. Г. Яковлев. – М. : Гардарики, 2004. – 464 с.